

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στα τέλη Απριλίου του 1955 ο Albert Camus ήρθε, για πρώτη φορά, στην Αθήνα ως προσκεκλημένος του Γαλλικού Ινστιτούτου. Διευθυντής του Ινστιτούτου ήταν ο γνωστός και δραστήριος Octave Merlier –που, όπως γνωρίζουμε, τόσο πολύ εργάστηκε για την προώθηση των ελληνικών γραμμάτων– και Μορφωτικός Ακόλουθος της Γαλλικής Πρεσβείας ο Albert Féquant. Οι μνήμες του Εμφυλίου Πολέμου ήταν ακόμη νωπές στην Ελλάδα. Ο Καμύ είχε δημοσιεύσει επιστολή –την οποία συνυπέγραφαν και άλλοι Γάλλοι διανοούμενοι– συμπαράστασης στους αριστερούς που είχαν καταδικαστεί σε θάνατο και σε άλλους πολιτικούς κρατούμενους, όπως αργότερα και στους αγωνιστές της Κύπρου¹.

Στις 27 Απριλίου ο Καμύ έδωσε διάλεξη στον «Παργασσό»² (όπως αναφέρεται από τον Χατζηκυριάκο-Γκίκα και τον Φαίδωνα Βεγλερή στη συζήτηση που θα ακολουθήσει) με θέμα την αρχαία τραγωδία, η οποία

1 *Magazine Littéraire*, περ. *Διαβάζω*, τ.110, 16-1-1985, «αφιέρωμα στον Αλμπέρ Καμύ», μτφρ. Τατιάνα Τσαλίκη-Μηλιώνη.

2 *Théâtre, Récits, Nouvelles: L'avenir de la tragédie*, Pléiade Gallimard 1962, σελ. 1701-1711, υποσ. εκδ.: *texte inédit*. Στο χρονολόγιο της ίδιας έκδοσης, σελ. XXXVI, αναφέρεται ότι το ταξίδι του έγινε τον Μάιο του 1955, αλλά δεν αναφέρεται η ακριβής ημερομηνία ούτε ο τόπος διάλεξης.

δεν έχει καταχωρηθεί στο αρχείο του «Παρνασσού» (το οποίο τηρείται από το 1956 κ.εξ.), ενώ την επομένη, ημέρα Παρασκευή, 28 Απριλίου 1955, με πρωτοβουλία της νεοσύστατης τότε *Ελληνογαλλικής Πολιτιστικής Ένωσης* διοργανώθηκε συζήτηση («Συμπόσιο», όπως αναφέρεται) στο Γαλλικό Ινστιτούτο, στην οποία προήδρευσε ο Πρόεδρος της Ένωσης ψυχίατρος Άγγελος Κατακουζηνός, σύζυγος της γνωστής Αθηναίας λογίας Λητώ Κατακουζηνού³. Ήρθε ξανά στην Ελλάδα το 1958, όπως αναφέρει ο ίδιος στα *Carnets III* (Gallimard 1989), όπου αναφέρεται επίσης στις δύο διαλέξεις του Απριλίου. Αναχώρησε για το Παρίσι στις 16 Μαΐου.

Ως θέμα της συζήτησης ορίστηκε «Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού» και πήραν μέρος εξέχουσες προσωπικότητες της τότε ελληνικής διανόησης, όπως ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ο Ευάγγελος Παπανούτσος, ο Φαίδων Βεγλερής, ο Γιώργος Θεοτοκάς, ο Νικόλαος Χατζηκυριάκος-Γκίκας και άλλοι ακροατές που ζήτησαν και έλαβαν το λόγο.

Η Λητώ Κατακουζηνού στο βιβλίο της⁴ διηγείται με ικανή δόση λυρισμού για τη βραδιά εκείνη: «Καράβι ολόφωτο, γιορτινό, έτοιμο να σαλπάρει... έτσι έμοιαζε εκείνο το αξέχαστο βράδυ το Γαλλικό Ινστιτούτο. Ανθρωποθάλασσα από πνευματικούς ανθρώπους κι από νιάτα, πολλά νιάτα, διψασμένα για μάθηση, πλημ-

3 Τις εντυπώσεις του ζεύγους από τη συντροφιά τους με τον Καμύ κατά την παραμονή του στη Αθήνα καταγράφει η Λητώ Κατακουζηνού στο βιβλίο της *Συντροφιά με τον Albert Camus*, Ερμείας 1979 (1984, 4η έκδ.)

4 *ό.π.*, σελ. 17-18.

μύρισαν το χώρο. Βουερό ποτάμι ξεχειλίζει από παντού στους δρόμους, τις σκάλες, την είσοδο, ξεχύθηκε μέχρι κάτω στην οδό Σίνα. Ο Albert Camus, ο κοσμοαγάπητος, νεότατος, σαράντα δύο μόλις χρονώ, φιλόσοφος συγγραφέας, η πιο γοητευτική μορφή στη διεθνή διανόηση, τ' όνομά του να συγκινεί παγκόσμια, και οι κύριοι συζητητές, που θα καθόταν γύρω στο τραπέζι, ονόματα λαμπερά στον ελληνικό πνευματικό χώρο, δικαιολογούσαν απόλυτα τούτο τον πρωτοφανή συναγερισμό... Πάνω στη σκηνή ο Albert Camus, χωμένος βαθιά στο κάθισμά του, είχε σχεδόν ολότελα εξαφανιστεί, μονάχα το ολύμπιο μέτωπό του να ξεχωρίζει. Πλάι του να προεδρεύει και να διευθύνει τη συζήτηση ένας ψυχίατρος, ο Άγγελος Κατακουζηνός, και να την καταγράφει ευσυνείδητα στο μαγνητόφωνο ένας ψυχαναλυτής, ο σουρρεαλιστής ποιητής Ανδρέας Εμπειρίκος...».

Φυσικά οι θέσεις που διατύπωσε ο Καμύ απαντώντας στα ερωτήματα που του έθεσαν οι Έλληνες συζητητές συγκεντρώνουν το κύριο ενδιαφέρον του αναγνώστη, δεδομένου μάλιστα ότι ο προικισμένος αυτός στοχαστής είχε ήδη διατυπώσει πολύ νωρίς τις σκέψεις του για το περιεχόμενο και το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Αναφέρω για παράδειγμα τα τέσσερα κείμενά του που κυκλοφόρησαν παράνομα στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής, στη Γαλλία, με τον τίτλο *Γράμματα σ' ένα φίλο Γερμανό*, όπου ο τριακονταετής, τότε, Γαλλο-αλγερινός προσπαθεί να δείξει στον υποθετικό φίλο του Γερμανό τις αξίες τις οποίες αγωνίζονται να υπερασπιστούν οι

Γάλλοι αντιστασιακοί από την απειλή του φασισμού⁵. «Πασχίζατε –γράφει στο Δεύτερο Γράμμα του– να με σπρώξετε στο δρόμο που σεις ο ίδιος είχατε πάρει κι όπου η διανόηση ντρέπεται για τη διανόηση. Από τότε δε σας ακολουθούσα. Αλλά σήμερα οι απαντήσεις μου θα 'ταν πιο σίγουρες. Τι είναι αλήθεια; λέγατε. Ίσως, αλλά ξέρουμε τουλάχιστον τι είναι το ψέμα: είναι ακριβώς αυτό που μας μάθατε. Τι είναι το πνεύμα; Ξέρουμε το αντίθετό του, που είναι το έγκλημα. Τι είναι ο άνθρωπος; Αλλά εδώ σταθείτε, γιατί το ξέρουμε. Είναι η δύναμη που καταλήγει πάντα στην ανατροπή των τυράνων και των θεών. Είναι η δύναμη του αυταπόδεικτου. Αυτό το ανθρώπινο αυταπόδεικτο έχουμε να διαφυλάξουμε και η βεβαιότητά μας τώρα πηγάζει από το ότι το πεπρωμένο του και το πεπρωμένο της χώρας μου είναι δεμένα το ένα με το άλλο...».

Πιο χαρακτηριστικά αναπτύσσει τη σκέψη του για το περιεχόμενο του ευρωπαϊκού πολιτισμού στο Τρίτο Γράμμα. Έγραφε τότε:

«Δε θα πάω πολύ μακριά. Μου συμβαίνει καμιά φορά, στη στροφή ενός δρόμου, σ' αυτές τις μικρές παύσεις που αφήνουν οι ατέλειωτες ώρες της κοινής πάλης, να σκέφτομαι όλους αυτούς τους τόπους της Ευρώπης που γνωρίζω καλά. Είναι μια θαυμαστή γη καμωμένη από

5 Συγκεντρωμένα τα «Γράμματα» εκδόθηκαν το 1945 από τις εκδόσεις Gallimard και σε ελληνική μετάφραση κυκλοφόρησαν σε προσωπική πρώτη έκδοση από την Τατιάνα Τσαλίκη (-Μηλιώνη) το 1969, στη διάρκεια της Δικτατορίας, με την άδεια του Γάλλου εκδότη. Β' έκδοση: Νεφέλη, 1988.

μόχθο και ιστορία. Αρχίζω πάλι τα προσκυνήματα που έκανα συντροφιά μ' όλους τους ανθρώπους της Δύσης: τα τριαντάφυλλα μέσα στα περιστύλια των μοναστηριών της Φλωρεντίας, οι χρυσαφένιοι τρούλοι της Κρακοβίας, το Χράσιν και τα ερημωμένα του παλάτια, τα συσπειρωμένα αγάλματα του γεφυριού του Καρόλου πάνω στον Μολδάβα, οι αβροί κήποι του Σάλτζμπουργκ. Όλα αυτά τα λουλούδια κι αυτές οι πέτρες, αυτοί οι λόφοι κι αυτά τα τοπία, όπου ο χρόνος των ανθρώπων κι ο χρόνος του κόσμου έσμιξαν τα γέρικα δέντρα με τα μνημεία. Η θύμισή μου έλιωσε αυτές τις απανωτές εικόνες για να φτιάξει μ' αυτές ένα μόνο πρόσωπο, το πρόσωπο της πιο μεγάλης μου πατρίδας. Κάτι σφίγγεται μέσα μου τότε, όταν σκέφτομαι ότι πάνω σ' αυτή τη ζωντανή και βασανισμένη όψη απλώθηκε από χρόνια η σκιά σας. Υπάρχουν ωστόσο μερικοί απ' αυτούς τους τόπους που είδαμε μαζί σεις κι εγώ. Δεν υποψιαζόμουν εκείνο τον καιρό ότι μια μέρα θα χρειαζόταν να τους απαλλάξουμε από σας. Κι ακόμα, σε μερικές ώρες λύσσας κι απελπισίας, μου συμβαίνει να λυπάμαι που τα τριαντάφυλλα εξακολουθούν να φυτρώνουν στο περιστύλιο του Σαν Μάρκο, τα περισσότερα να εξέχουν σαν τσαμπιά από τη μητρόπολη του Σάλτζμπουργκ και τα κόκκινα γεράνια να φυτρώνουν ακούραστα στα μικρά νεκροταφεία της Σιλεσίας.

Αλλά σ' άλλες στιγμές, κι είναι οι μόνες αληθινές, χαίρομαι γι' αυτά. Γιατί όλα αυτά τα τοπία, αυτά τα λουλούδια αυτά τα οργωμένα χωράφια, αυτή η γηραιά γη, σάς αποδείχνουν κάθε άνοιξη ότι υπάρχουν πράγματα που δεν μπορείτε να τα πνίξετε στο αίμα. Μ' αυ-

τή την εικόνα μπορώ να τελειώσω. Δε θα μου ήταν αρκετό να σκέφτομαι ότι όλες οι μεγάλες σκιές της Δύσης και τριάντα λαοί είναι μαζί μας: δεν μπορώ ν' απαρνηθώ τη γη. Κι έτσι ξέρω ότι το καθετί στην Ευρώπη, το τοπίο και το πνεύμα, σας αρνιούνται ήρεμα, χωρίς αχαλίνωτο μίσος, με τη γαλήνια δύναμη της νίκης. Τα όπλα, που το ευρωπαϊκό πνεύμα διαθέτει εναντίον σας, είναι τα ίδια που κατέχει αυτή η γη, που αδιάκοπα ξαναγεννιέται σε θερισμένα στάχυα και σε κάλυκες. Η πάλη που διεξάγουμε έχει τη βεβαιότητα της νίκης, επειδή έχει την επιμονή των ανοίξεων.

Τελικά ξέρω ότι όλα αυτά δεν θα έχουν ταχτοποιηθεί όταν θα 'χετε πέσει. Η Ευρώπη θα χρειαστεί ακόμα να γίνει. Πάντα χρειάζεται να γίνει. Αλλά τουλάχιστο θα 'ναι ακόμα η Ευρώπη, δηλαδή αυτό που μόλις σας έγραψα. Τίποτε δεν θα 'χει χαθεί. Καλύτερα σκεφτείτε τι είμαστε σήμερα, σίγουροι για τους λόγους μας, ερωτευμένοι με τη χώρα μας, στο ίδιο ρεύμα με την Ευρώπη, σε μια σωστή ισορροπία ανάμεσα στη θυσία και τη γεύση της ευτυχίας, ανάμεσα στο πνεύμα και το ξίφος. Σας το λέω ακόμα μια φορά, γιατί πρέπει να σας το πω, σας το λέω διότι είναι η αλήθεια και θα σας δείξει το δρόμο που η χώρα μου κι εγώ διατρέξαμε από τον καιρό της φιλίας μας: από δω και πέρα διαθέτουμε μια υπεροχή που θα σας σκοτώσει».

Όταν γράφονταν οι παραπάνω επιστολές, το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού με τις αξίες που τόσο παραστατικά απεικονίζει ο Καμύ, διακυβευόνταν από τη σαρωτική μανία του ναζισμού. Όταν γίνεται η συζήτη-

ση στην Αθήνα με το ίδιο θέμα, υπόκειται σ' αυτήν, άλλοτε ρητά και άλλοτε σιωπηρά, ο ολοκληρωτισμός των σταλινικών καθεστώτων που είχαν εγκατασταθεί στη Ανατολική Ευρώπη και προβλημάτιζαν σκληρά τους διανοούμενους της εποχής εκείνης και συχνά τους χώριζαν και τους έφεραν αντιμέτωπους –καμιά φορά– με τον ίδιο τον εαυτό τους. Σήμερα, καθώς διαβάζουμε τη ίδια συζήτηση, δεν μπορούμε να μη σκεφτούμε πως για άλλη μια φορά οι αξίες του ευρωπαϊκού πολιτισμού διακυβεύονται με τον ίδιο κυνικό τρόπο, όπως έδειξε η χυδαία επέμβαση στο Ιράκ. Η υπό οικοδόμηση Ενωμένη Ευρώπη θέτει οξύτερα το περιεχόμενο των αξιών της και της πολιτιστικής της ταυτότητας την οποία καλείται η ίδια να περιφρουρήσει.

Οι λόγοι αυτοί καθιστούν, νομίζω, εξαιρετικά επίκαιρο το θέμα της συζήτησης και τις θέσεις που διατυπώθηκαν όχι μονάχα από τον Αλμπέρ Καμύ, αλλά και από τους Έλληνες συνομιλητές του.

Η συζήτηση έγινε στα γαλλικά και, όπως καταγράφηκε από το μαγνητόφωνο του Ανδρέα Εμπειρίκου, εκδόθηκε από την *Ελληνογαλλική Πολιτιστική Ένωση*, το 1956, σ' ένα τομίδιο, στα γαλλικά πάντα, κι αυτό δυσεύρετο πια. Αυτός ήταν ένας πρόσθετος λόγος που οδήγησε στην απόφασή μου να τη μεταφράσω. Η παρουσίασή της σ' έναν τόμο με τα *Γράμματα σ' ένα φίλο Γερμανό*, θα ολοκλήρωνε πιστεύω την παρουσίαση του καιρίου και επίκαιρου αυτού θέματος – αλλά δεν εξαρτώνται όλα από την επιθυμία μας.

ΤΑΤΙΑΝΑ ΤΣΑΛΙΚΗ-ΜΗΛΙΩΝΗ